

רבאח חלבי. אזרחים שווי חובות: זהות דרוזית והמדינה היהודית.
תל אביב: הקיבוץ המאוחד. 2006. 144 עמודים

נעמי וינר-לוי*

על כריכת הספר אזרחים שווי חובות: זהות דרוזית והמדינה היהודית נגלה לעיני הקורא תצלום גבר שעומד מתחת לפתח אבנים מקושת שספק מגונן עליו ספק נשען עליו ומכופף את דמותו. הצילום והכותרת שבדף השער הם בבחינת הקדמה לספר הפורש תמונת זהות כאובה של צעירים דרוזים בישראל.

הספר מתבסס על עבודת הדוקטורט שכתב רבאח חלבי, בן העדה הדרוזית, מרצה בחוג לחינוך באוניברסיטה העברית ומנהל מכון המחקר של בית הספר לשלום בנווה שלום, שבו הוא מכהן גם כעורך הראשי של כתב העת פתחון פה הרואה אור במסגרתו.

המניע לכתיבה, מציין חלבי, הוא מסע חיפוש אישי, והספר הוא בגדר מסע לתוך נפשו וזהותו של הכותב. ואכן, מלבד ניתוח ראיונות עם חמישים סטודנטים וסטודנטיות דרוזים, הוא מציג גם את עמדותיו באשר לקשרים וליחסים בין העדה הדרוזית ובין הערבים הפלסטינים, וכן בינם ובין היהודים והממסד היהודי. הספר מצטרף לשורת ספרים אחרים בתחום המחקר הביקורתי המתאפיין בכתיבה מתוך השוליים, וחשיבותו בולטת בשני תחומים: תיאור הזהות העולה מניתוח הראיונות של סטודנטים דרוזים וביקורת חברתית נוקבת.

חלק הארי של הספר מתמקד בהבניית זהות ובהתמודדות אישית של סטודנטים דרוזים עם מציאות חברתית ותרבותית מורכבת, רבת פנים ומרובת קונפליקטים. המחבר משרטט מגוון עשיר ומרתק של זהויות ורבדים ממרקם חיי הדרוזים במרחב הפריפריאלי ושוור בתוך כך סוגיות של מעמד, אתניות ולאומיות. זהותם של הצעירים בני העדה הדרוזית – המושפעת מהשיח החברתי-תרבותי, מהסכסוך הישראלי-פלסטיני ומהאפליה שממנה הם סובלים במדינה – היא זהות מפוצלת ותלושה שכוננה במרחב שבו הם נדחים על ידי הערבים, מודרים מהתרבות הישראלית-יהודית ומופלים כאזרחים. מלבד זאת, זהותם מושפעת ממיצובם בין החיים בחברה המשמרת את ערכי המסורת הדרוזית ובין עולם ערכים מערבי, ליברלי ומתירני, "בין מסורת למודרנה", במילותיו של חלבי (עמ' 119).

שלושה היבטים נמצאו במחקרו של חלבי כמאפיינים עיקריים בזהות: הווייה של "דרוזים בכל נימי נפשם" (עמ' 32), המאופיינת בזיקה עמוקה לזהות הדרוזית ובתחושת קשר כמעט מיסטי לעדה. שני ההיבטים האחרים – "ערבים לא שלמים" (עמ' 55) ו"ישראלים אבל לא ממש" (עמ' 73) – דנים בכינון זהות מתוך רצון להשתלב בשיח התרבותי והחברתי של תרבויות אלה ובחזויית הדחייה מהן, וכן מתחושת האפליה שלהם הם נידונים מהממסד הישראלי בשל חוסר האפשרות להשתלב בחברה הישראלית-יהודית. חלבי מתאר באופן מרתק חילוף זהויות ומעבר בין זהויות שמתרחשים בהקשר של תנועה בין חברות ותרבויות ובין ערכים ונורמות שונים. תיאורים אלה של הבניית זהות מורכבת, לעתים מסוכסכת ומפוצלת וכאובה, מדגישים את דבריו של פאנון (Fanon, 1967) שתחושת שניות (twoness)

* המכללה האקדמית דוד ילין

בזהות אינה נובעת מבחירה אלא מכוננת על ידי כוחות חיצוניים שנכפים על הפרט במצבים של קולוניאליזם או של חיים בקרב חברה זרה.

לשם ניתוח משמעותה של הזהות עבור אלה שחווים אותה, ולשם קישורה לשיח הרב ממדי באזור, בחר הכותב לנקוט שיטת מחקר איכותנית הרמנויטית המתוארת בהרחבה בספר, ובצד התיאור המתודולוגי נפרש גם תיאור רפלקסיבי של מיקומו של חלבי כחוקר שמשליך על הממצאים.

הביקורת החברתית-פוליטית המשולבת בניתוח ההיבטים המשפיעים על הזהות היא תמה נוספת ששזורת בין דפי הספר. האפליה ואי השוויון כלפי הדרוזים במדינה צורמים, בייחוד לנוכח המחיר בנפש ששילמה העדה, והם חוזרים וצצים בדברי המרואיינים. אכזבה עמוקה מיחסה של המדינה כלפי העדה מובילה את הדור הצעיר "להתפכת מחלום הישראליות" (עמ' 114) ולחפש מחדש את זהותם. יתר על כן, טוען המחבר, הממשלות בישראל או "מעללי הממסד הציוני" (עמ' 12) פעלו ליצור הפרדה וקרע בין הדרוזים ובין הערבים הפלסטינים. הפרדת מערכת החינוך הדרוזית מהערבית למשל נועדה "ליצור דרוזי-ישראלי וחייל צייתן" (עמ' 11), להביא לנתק סופי בין הדרוזים למוסלמים, לעקור אותם מתרבותם ולשמר רמת לימודים נמוכה. חוק גיוס חובה לצה"ל (שנחתם ב-1956) הוא בעיני חלבי נקודת ציון מכרעת בעיצוב זהותם של הדרוזים בישראל, שכן הוא נועד, על פי חלבי, ליצור שנאת חנם בינם ובין ערביי ישראל והשטחים הכבושים, ואף לא הבטיח את שילובם של הדרוזים בחיי המדינה כאזרחים שווים. מטרתה של המדינה (בין השאר גם בהקמת בתי דין דתיים ומועצות דתיות ב-1957) הייתה להגביר את השנאה ולהקשות את השתלבותם של הדרוזים בחברה הערבית-מוסלמית. ניתוחים אלה, שפורשים היבט מסוים, מתעלמים מהקשרים וממורכבויות היסטוריים וחברתיים כמו היחסים העכורים בין הדרוזים למוסלמים וההתנכלויות, הרדיפות ומעשי הטבח שמהם סבלו הדרוזים מרגע כינונה של הדת עד 1948, כולל ציוויים דתיים בסורת אלתובה שבקוראן הקוראים לראות בדרוזים כופרים ומשומדים, להימנע מלשהות בקרבם ולהורגם, ציוויים שהובילו אף לצורך בהנהגת "תקיה" (סאלח, 1998, עמ' 36; Firro, 1992; Layish, 1985). זאת ועוד, פרשנות זו מתעלמת מרצונם של זרמים ומנהיגים דרוזיים שפעלו לבידולם של בני העדה מהמוסלמים שבאזור, לטובת שימור של הייחודיות הדרוזית. חלבי מפנה מבט ביקורתי גם כלפי העדה פנימה ומעלה נושאים שמטרידים רבים מקרב הצעירים והצעירות הדרוזים, בייחוד אי שוויון בין המינים ומעמד האישה בעדה. המרואיינים מתארים את חייהם המתנהלים על פי נורמות ופרקטיקות שמקובלות בתרבות הדרוזית והיהודית ומעלים את יחסם המורכב לקשר המיני, לאיסור הנישואין מחוץ לעדה ולסוגיית כבוד האישה. המרואיינים מבקרים את מנהיגי הדת, המנציחים לטענתם את אי השוויון כמניפולציה לשמר את מנהיגותם בעדה. אולם חלבי מטיל את האחריות לשינוי בנושא זה על כל בני העדה הדרוזית, ובעיקר על עמיתיו הגברים. במצבים שבהם אנשים אינם נשמעים לנורמות, הוא טוען, המציאות הוכיחה שאנשי הדת מתגמשים ומשנים אותן.

בכתיבת הספר עמדו בפני הכותב כמה וכמה אתגרים, ובראשם תיאור הזהות המורכבת, ניתוחה וקישורה לתיאוריות ולמחקרים. מתוך תיאור הזהות התמודד הכותב גם עם בחינת מצבם של צעירים בעדה והדגיש נושאים שמטרידים את הדור הצעיר. אתגר אחר כרוך בניסיון לבחון זיקות בין רמת המיקרו לרמת המקרו, או בין הזהות האישית לתהליכים

חברתיים ומדיניים שכוננו זהות זו. כדי להבין את הזהות המורכבת מבקש חלבי להתוודע גם אל הגורמים החברתיים, הפוליטיים וההיסטוריים שכוננו סיטואציות שהשפיעו על הזהות. תיאורי הזהות שהוצגו בספר באמצעות תמות מסודרות ורלוונטיות שמקלות את ההבנה מעלים תמונה מורכבת ורב ממדית שניכרות בה תחושות של ריבוי, שונות, מבוכה, תלישות וזיקה. תיאורים אלה מלאים עומק ועניין, קונפליקטים פנימיים, ניגודים ופשרות. בדיון מוצגים תיאורים ומחקרים רלוונטיים שמאירים רבדים והיבטים בזהות שעלו בראיונות, ולפיכך הוא תורם לשזירת הקשרים רחבים של זמן, מקום ותרבות עם ממצאים ותופעות שעלו במחקר בקרב בני העדה הדרוזית. חלבי משתמש בין השאר במחקרים ובתיאורים בפסיכולוגיה חברתית, אך שימוש בתיאורים זהות פוסט-מודרניות, שרווחות גם בתחום זה אך נעדרות מהספר, היה עשוי לשאת תרומה מסוג אחר להבנת מצבי זהות מורכבים של אלה החיים בין ובתוך תרבויות.

המורכבות והעומק שאפיינו את תיאורי הזהות פוחתים כשהכותב מנסה לבחון את הזיקות בין רמת המקרו לרמת המיקרו וכשהוא מנתח את הנסיבות החברתיות-פוליטיות שהשפיעו על כינון זהותם של דרוזים. התהליכים ההיסטוריים וההקשר החברתי והתרבותי – המאופיינים ביחסים לא פשוטים בין שלוש החברות שפעלו והשפיעו על הזהות הדרוזית הייחודית – מוגבלים לעתים בין קווי התיחום של שחור ולבן ומוצגים לפרקים אגב התעלמות מגורמים היסטוריים וחברתיים מוכרים. בהולכה זו אל המקרו ואל התהליכים החברתיים והמדיניים שהובילו למצבים החברתיים המשפיעים על הזהות, הכותב אינו מנסה לפרוע את הסדר בין ההגמוניה למיעוט, או לנער את השיח הבינארי, והרצון להבין, לסדר ולייצר היררכיה פוגע בעומק הדיון.

למי מיועד הספר?

ככוחו של הספר לסייע בידי כל דרוזי או דרוזית שהגדרת זהותם אינה מניחה להם, כותב חלבי (עמ' 13), אך הספר אינו מיועד רק לצעירי העדה הדרוזית או למתעניינים בבני העדה; הוא מוסיף ידע ועניין לכל מי שמבקש לבחון הבניית זהות בתוך שיח רווי קונפליקט בין-תרבותי ובמרחב בין זהויות מתנגשות ונאבקות, וכן לכל מי שמבקש להבין את תחושותיו של זה הנחשב מיעוט במדינה. הוא רלוונטי גם למנהיגות הדרוזית, מפני שהוא מתאר את תחושת בני העדה באשר לאוולת ידה ואובדן דרכה, וכן את החשש מפני הבאות.

הספר הוא בבחינת מסמך ביקורתי נוקב שמיועד גם לציבור היהודי והערבי בישראל שחי במרחב שמשפיע על זהותם של הדרוזים, אך ראוי שייקרא בראש ובראשונה על ידי החברה הישראלית-יהודית ומנהיגיה, שקיבלו את הדרוזים לתוכם כברית דמים, ולמרות האהדה הרבה וההערכה לעדה, מתנכרים להם כאזרחים מתוך אטימות, אי צדק וגרימת עוול. בזהותם של צעירים דרוזים משתקפים גם היבטים שמושרשים אצל עמי האזור ואף אצלנו, קרי חוסר יכולתנו לקבל לתוכנו מיעוט שונה ואפליית אזרחים שותפים. ספר זה חושף בפני הקורא את ההשלכות של חיים כמיעוט במדינה יהודית ושל חיפוש זהות במצב של דחייה מהחברה הערבית ואפליה וחוסר קבלה על ידי החברה הישראלית.

מקורות

סאלח, ש' (1998). עיקרי האמונה הדרוזית. בתוך: נ' דנה (עורך), הדרוזים (עמ' 29-36). רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

Fanon, F. (1967). *Black skin, white masks*. New York: Grove.

Firro, K. (1992). *A history of the Druze*. Leiden: Brill

Layish, A. (1985). Tagiyya among the Druze. *Asian and African Studies*, 19, 245–281.